

Mixát, Mikszádt, Mikszáth

Az itt következő oldalak nem kívánnak sem „tanulmányt”, sem „életrajzát” formálódni, hiszen e sorok írója nem irodalomtörténész. A szeretet, a megbecsülés azonban, amit Mikszáth iránt érez, megérlelte benne azt a kívánságot, hogy amit egyénien Mikszáthról, környezetéről, családjáról, írásainak színhelyeiről tud – Mikszáth kifejezésével élve – afféle mezei csokorba gyűjtessék. Már csak azért is, mert ugyanabba a gimnáziumba járt ő is, édesapja is, amely Mikszáth alma matere is volt. Azzal a különbséggel, hogy az apa még a ma is álló, roskatag épületbe, e sorok írója már a Tóth Béla városi mérnök által tervezett s 1902-ben épült mai épületbe járt.

E sorok írója tehát Gömör és Nógrád szeretete okán, valamint azért, hogy az utóbbi négy évtized folyamán az összes, ezekben az időkben még létezett Mikszáth-utóddal, rokonnal megismerkedett és Mikszáth beszélyeinek, regényeinek helyszínét is igyekezett bejárni: a hallott és tapasztalt emlékek, valamint olvasmányai hatása alatt e néhány lapon a maga „saját Mikszáth”-ját igyekszik megörökíteni, a maga egyéni módján.

Ott kezdve, ahol a Mikszáth névvel egyáltalában megismerkedett.

E század elején, egészen 1944-ig anyai nagyapámék kezén volt Gömör megye legnagyobb nyomdája, ennél fogva különösen olvasó család voltunk. Az úgynevezett kisvárosi értelmiség olvasmányainak sorrendjében: Jókai, Mikszáth, Herczeg Ferenc, Gárdonyi, Szomaházy István, Bródy Sándor állott, a Göre Gábor-könyvek törctlenül népszerűek voltak 1898–1920

SZOMBATHY VIKTOR (Rimaszombat, 1902. április 8. – Budapest, 1987. augusztus 12.) tanulmányát eredetileg a Mikszáth értékelések – emlékezések sorában kívántuk megjelentetni.

Jelen közlésünknek szomorú aktualitást ad az a tény, hogy Szombathy Viktor életének 85. évében elhunyt.

Lapunk munkatársaként, de nógrádi útikönyvek, vagy a „Száll a rege...” szerzőjeként is jól ismerhették őt itt a Palócföldön.

Szombathy Viktor a csehszlovákiai magyar írók első nemzedékének közismert tagja, a szlovákiai magyar kulturális élet egyik vezető egyénisége volt. (1940-től élt Budapesten.) Az orvost, a haditudósítót, a múzeumigazgatót, a szerkesztőt, a publicistát – az írók egyaránt jellemezte a derű, az az életszeretből táplálkozó humor, amely alakját oly ellenállhatatlanná, műveit, írásait oly ragyogóvá tette.

Életútjának bővebb ismertetésére, életműve értékelésére, munkái további közlésére természetesen lapunkban még visszatérünk.

között, hozzájuk kell tennem Tóth Béla hatkötetes Magyar Anekdota-kincsét, amely Mühlbeck Károly tökéletesen korszerű rajzaival afféle művelődéstörténetet nyújtott. Csak magyar írókat scroltam föl. A női olvasók általában Jókait, a férfiak Mikszáthot olvasták szívesebben.

Ennélfogva Mikszáth a magunkfajta családoknál „otthon” volt. Rimaszombatban s általában Gömörben különösen. Kivéve néhány dzsentri családot, amelyek érintve érezték magukat.

Két megye egyesült Gömör-Kishonttá 1802-ben. Egyelőre elméletben, majd gyakorlatban egyre inkább, végül törvényhatóságilag a múlt század hetvenes éveiben. Eleink nem tudtak megegyezni a székváros „személyében”: akart a régi főváros, Pelsüc – az akkori helyesírással – majd Rozsnyó, Tornalja is székhely lenni. Végül a legnagyobb lakosságú város maradt a központ, Rimaszombat, amely város 1910-ben 8000 lakost számlált. Az egyesülésnél azonban a rimaszombati járás székhelyét 25 kilométerrel északabbra tették a völgyben, Nyustyára, mivel a Fáyak, Kubinyiak ott laktak és odatelepült a Rima-Murány-Salgótarján Vasmű Rt. vasolvasztója is. A Rima völgye a középkorban Rima vármegye volt, apró megyecske, amelynek lakosai eredetileg az Árpád-korban odatelepített, arany-, réz-, vasbányászok voltak, németek. Ilyen volt a később pánszláv várossá minősült Tiszolc is, (Theissholz, ma Tisovec), Rimabrézó, Rimabánya és Rimaszombat. (Eredeti neve Gross-Steffelsdorf.) Szlovákok ezen a tájon a törökök távozásáig ismeretlenek voltak. A németek elszlávosodtak.

Rima vármegyét később Hont vármegyéhez csatolták, ami azért volt, különleges, mivel Nagy-Hont vármegye – Kemence székhellyel – és Kis-Hont vármegye között Nógrád terült el. A két megye igazgatása igen körülményes volt, különösen a török és a kuruc időkben, de Nagy-Hont nem mondott le Kis-Hontról, Kis-Hont székhelye egy ideig Rimabrézó is volt, mint evangélikus esperesi székhely pedig egészen e század elejéig szerepelt.

Mikszáth, mint első gimnazista a félig-meddig Gömörrel egyesült – egyesülgetett – Kis-Hontba került. Hat évig járta a gimnáziumot, mert ennek csak hat osztálya volt, ezért vitték át 1863-ban a selmeci evangélikus liceumba. A felvétel 1857-ben történt. Felvetődik a kérdés, miért nem a közeli és igen jó hírű, losonci gimnáziumba adták, hiszen az nagyobb tanintézet volt, teológiával is.

Nyilván meggyőződéses evangélikus voltuk az oka, evangélikus elődökkel, akik papok voltak. A rimaszombati gimnázium sem volt tisztán lutheránus jellegű, mert eredetileg kálvinista volt, a városban pedig a XVI–XVII. században szinte genfi szigorúságú, merev rend. Később is, amikor már nagyrészt Sárospatakon tanult diákok lettek a gimnázium tanáraivá, a sárospataki diákszokások éltek. Egyre halványodtak ugyan, végképp csak a csehszlovák állam megalakulása után 8–10 évvel színtelenedtek el. A diákszokások, amikbe a kis Mikszáth belekerült, erősen sárospatakiak voltak, belevéve még a tanintézet javára üzött „szupplikáció”-t és a nagy ünnepeken templomokban szónokló légátusokat s azok „segédeit”, a mendikánsokat is. Sárospatak liberális volt: ha nem volt

elég református légátus, az evangélikusok is mehettek. Ez az állapot 1918 pünkösdjén volt az utolsó.

A hatosztályos református gimnázium egyesült az osgyáni evangélikus gimnáziummal.

Osgyánban, Füleken, Sajógömörön működtek evangélikusok által fenntartott középiskolák, amelyeket az egyházak és földesurak már a XVI. század közepén megalakítottak s a törökök támadásai miatt húzódtak végül Osgyánba. Mivel a rimaszombatiak 1560 körül tértek át a református hitre az evangélikus hitről, a tanintézetük is kálvinista lett és az egész magyar királyságban itt volt szabad Kálvin szerint a teológiát magyarázni. Egyébként híres tanítványa volt az intézetnek a XVIII. század második felében Hatvani István, az ördögös professzornak becézett debreceni tanár.

E pár szóval próbáltam világot vetni arra az intézetre, amelybe a kis Mikszáthot beadták. Az osgyáni és rimaszombati gimnázium 1850-ben egyesült s lett Egyesült Protestáns Főgimnázium, ilyen néven egyedüli Nagy-Magyarországon. Az egyik évben a lipői evangélikus püspök, a másikban a miskolci református püspök volt a felügyeleti hatóság egészen 1919-ig.

A két megye hivatalosan csak 1882-ben egyesült: lett Gömör-Kishont.

Mikszáth 1857–1863 között járta itt iskoláit, Pósa Lajos két utolsó gimnáziumi évét másutt, Sárospatakon végezte. Mikszáthnak egy másik evangélikus intézetet találtak Selmecbányán. Beiratkozásakor tízéves volt s mint említettem csaknem minden évben másként írták nevét. A gimnáziumban igen vegyesen tanult, főként a német nyelvvel küszködött, holt az akkor igen szigorúan vették. A városban neves diáktartó családok voltak, a jól főző asszonyokat szívesen ajánlották a tanárok. A szklabonyai kisfiú – aki palóc idiómáját aligha vesztette volna el amúgyis Rimaszombatban – először Kovács Mártonnénál volt kosztban, majd Dobos Józsefékhöz „iratkozott át”. Mind a két asszony jelesül főzött, Mikszáth a Dobosné főztjét emlegette s már híres író korában is benyitott hozzájuk egyszer. Dobos bácsi túrót, gyufát, szalonnát, sőt, hagymát, s hogy teljes legyen a lista: kocsikenőcsőt árult. Remek cipókat sütöttek a rimaszombati sütőasszonyok, a helyi történelem Mándy Pálné, s mint a diákok számára híres főzőnők nevét: Sütő Pálné, Gasko Andrásné, Torkos Mihályné nevét jegyezte föl. Mikszáth egyik kedvenc cipófajtája a „négysegletes” volt, valamint abban az utcában, amelyet később Tompa utcának hívtak a költő szülőháza miatt: nagyméretű, remek kalácsot is sütöttek. Minden asszony csak egyfélét sütött, ezt vitte piacra, ezt keresték nála. Mikszáthék is megcsinálták azt a szokásos tréfát: a „téfeles”, azaz tejfelt – guggolva – áruló asszonyok próbatejfelét egy darab cipóba öntötték maguknak s aztán tovább álltak.

A gimnáziumnak ekkor átlag kétszáz növendéke volt. A tanév végi körkérdést: „milyen pályára készül?” – Mikszáth is megkapta s feljegyezték: először kereskedőt mondott, később ügyvéd akart lenni. Ez már édesapja hatása volt.

– Játszani – métázni, mókázni, ahogy az egykorú feljegyzés írja – a „régí temetőbe” jártak, amely akkor már használaton kívül volt, s amely-

nek közelében Ferenczy István sírja is feküdt! A művészt az 1900-as évek elején, Beöthy Zsolt beszédének hatására exhumálták, jelenleg a református templom kriptájában, díszes szarkofágban nyugszik, mellszobra – Vaszary László alkotása – az iménti háborúban megsérült, de már helyreállították.

Mikszáthék játszódélutánjai szerdán és szombaton voltak. E játszótér helyén ma divatos, fából épült vendéglő („Fatartó”), gyerekjátszótér és újonnan vágott autópálya van, amely az új temetőbe vezet. Mikszáth idejében erre futott az azóta betoncsőbe foglalt s az új panelházak között a Rima medrébe futó Temető-patak, másképpen „Pokorági patak” s ennek mentén egy vendéglővé előlépett kocsmá. A kocsmá előtt mély gödrök s egyetlen petróleumlámpás. Ez volt a kép – számos apró utcával, tímárműhelyekkel, a „szagos” Rimaparton – szalmafedeles házakkal, három templommal, egy Három rózsá nevű sarokszállodával, egy megyeházával, amit Mikszáth látott. A gimnáziumot az 1870-es években emelték, majd 1890-ben ráhúzták a második emeletet. Roskatagul, hulló vakolattal ma is áll, szlovák–magyar nyelvű emléktáblával.

Mikszáth irodalmi érdeklődése hamar megmutatkozott. Nemcsak abban, hogy megírta osztálytársai dolgozatát, hanem önképzőkori pályaműveiben is. A tanári kar – közöttük néhány egykori 48-as honvédtiszt – magyar szívvel tanított. Akkortájt tértek át a német nyelvű oktatásról a magyarra s mivel az iskola átvette Sárospatak és a korabeli magyar ellenzék gondolkörét, nem csoda, ha a Mikszáth-fiú ezen a címen adott be pályázatot: „Egy magyaroktól elválhatatlan szív méltányos kitörése 1860-ban”.

Ezt a Bach-korszak utáni, bécsi alkotmányos terv gúnyos elutasításaképpen írta. Bizonyosság ez arra is, hogy Mikszáth és egész nemzedéke ezekben az iskolákban már milyen politikai légkörben nevelődött. Szeremley, Fábry, később Baksay és a többiek gondoskodtak róla. A „fejeket s agyakat igazították”. Ugyanekkor az is észrevehető, hogy Mikszáth ironikus jelleme, szatirikus hajlama mily korán érvényesült. Ezt *bozta* magával, ezt nem tanították.

Az ironizálás tekintetében azonban nemcsak saját örökségére hivatkozhatott. A „kosztadó város” és az egész palócbarok Dél-Gömör mindenkor híres volt csúfolódó hajlamáról, az embertársak kifigurázási készségéről. Családi körben, társaságban, megyei s városi urak közt, kaszinóban, olvasókörben mindig akadt egy-két friss agyú illető, akinek gyorsan forgó esze a polgárok, vagy dzsentrik világában szemet tudott kavarni. E sorok írója még a két világháború között is ismerte ilyen szellemesen tréfalkozókat, akiknek leleményes telitalálatait ismerte a fél megye.

E sorok írója éppen azért erősen csodálkozik azon, hogy egy a Bach-korszakban született és a Schmerling-korszak után még évtizedekig élő gúnyvers soha nem került Mikszáth tollára, pedig sokszor hallhatta. A postakürt dallamára énekelték:

Sirmayzer, Rómayzer, Lenner postamester,
Hepka, Repka, Hudoba, Krik.
Az öreg Findura, Burszky meg a fia,
Mind a három csizmadia.

A vers magyarázata: az 1850-es évekkel kezdődően számos idegen, osztrák, morva, cseh beamter költözött felsőbb parancsra a magyar városokba, megyei székhelyekre, s vette át a vezetést. Ugyanekkor északi szlovák területekről iparosok, kereskedők is jöttek velük. Ezek legtöbbször az 1867-es kiegyezés után is maradtak magyar névvel beolvadtak a többségbe – amely például Rimaszombat, Losonc, Ipolyság tekintetében csaknem száz százalékban magyar volt. Az utódok közül például Lenner postamester fia már a gimnázium magyar–görög tanára, dédunokája pedig nemrég mondott le Rimavaská Sobota tanácselnökségéről s ment vissza tanárnak, Findura fia Farkasfalvy Imre néven Rimaszombat és Vác történetírója lett. Vácott a róla elnevezett utcában emléktáblája is van.

Mikszáth ifjúkorában – de még az 1930-as években is – a nap s éj minden félórájában felhangzott a katolikus templom toronyerkélyéről a „török síp”-nak tartott hétlyukú kurucsíp hangja, ezzel jelezte a tűzőr, hogy ébren van. A síp ma a múzeum tulajdona, de Mikszáth idejében még elevenül élt a vele kapcsolódó monda. Hihetőnek tartom, hogy „A beszélő köntös” kisregény tématalálásához ez a síp – a tárogató őse – is hozzájárult.

A jelen visszaemlékezés nem óhajtja, hogy valamiféle „Mikszáth életrajz” fellengzős címét viselje; mindössze az évtizedek óta szándékosan gyűjtött, illetve véletlenül előkerült emlékek kissé rendezetlen halmaza, amelyből egyetlen szándéknak kell kivilágolnia: milyen lehetett Mikszáth világa, környezete, íróvá válásának néhány rugója, a gömöri és nógrádi emlékezetben, milyen volt a levegő, amely ifjúkorában körülölelte, kik voltak útítársai. Ugyanekkor néhány későbbi regényhősének útvonalát a cselekményeinek helyszínét is felrajzolni szeretné.

Ez minden.

Nemcsak a gömöri, hanem a vele szomszédos palócság is – ha nem bosszantották a „palóc” jelzővel, amellyel csak a második világháború után kezdett megbékélni s büszkélkedni, amikor már sűrű etnikai tömege oldódásnak indult – éppen olyan tréfás fajta, amilyenek az előbbiekben a rimaszombati „gyücker”-eket vallottuk. Egymáson éppúgy csipkelődött, mint a tőle társadalmilag távolabb állókon, „urakon és parasztokon”. Szokás őket Tamási Áron furfangos székelyeihez hasonlítani, de a „furgangos” jelző már a XIX. század elején rájuk ragadt. Ez a szegény ember védekezése.

A palóckutatás központja ma Eger. Állandó vita és elméletserkesztés a'anya a palóc, alulírott szerény véleménye szerint eredetük még mindig nincs eldöntve, függetlenül attól, hogy ugyanazt a bájos dialektust beszélnek. Nyilván határörök keveredtek össze a tölgy-fenyő határon: kabarok, kazárok, kunok, székelyek, jászok, magyarok, szlovákok. Foglalkozásukban, építkezésükben egységessé kellett válniuk a természeti adottságok miatt, antropológiailag sok a különbség köztük. Tarka viseletük is alig kétszáz éves. Nevüket hivatalosan először egy kecskeméti vásárjegyzőkönyvben találták: „12 gyöngyháznyelű kés palótzoktul. . . ft 12.-”.

A szépirodalomban elsősül Gaal György író könyvében találkozunk velük: egy Mónosbélről származott jurátus pestbudai viselt dolgait olvashatjuk; a palótz jurátus az 1840-es években kalandozta be Pestet. Göre Gábor egyik elődje ő, de furfangosabb és műveltebb, írástudóbb nála.

Kutatják tudósaink az etnikailag, antropológiailag legvalódibb s eredetében legrégebbi palóc falut is. Némelyek az Órhalommal szemben elterülő, jelenleg Szlovákiában lévő Ipolyvarbóra szavaznak, egy mai pozsonyi megállapítás szerint – Madách Kiadó: Hűségben. . . – a jelenleg még száz százalékban magyar (palóc) falu a szlovákiai Dél-Gömörben Jéne. Barkó-táj.

Itt térünk rá a Pósákra.

Mikszáth és Pósa a gimnáziumban kötött barátságot, három év különbség volt köztük. Az önképzőkörben Pósa is oly szorgalmas volt, akár Mikszáth, de csínytevéseiről nem tudunk. Valószínűnek tartom, hogy megismerkedésük idején a Sárospatakról átvett szokás szerint Pósa urazta Mikszáthot, Mikszáth meg „lemendurozta” a Pósa gyereket. A szenior s junior fogalma nemcsak lengedett czekekben az intézetekben, hanem erős testet is öltött: egy második gimnazistát egy elsős csak urazhattott. Ez a szokás még az első világháború idején is kötelező volt, a cserkészlet törölte el.

Pósa is Szegedre került újságírónak, a hagyomány azt szokta mondani, hogy Mikszáth íróasztalát Pósa, az övét Tömörkény, a Tömörkényét Móra Ferenc örökölte. Móra el is tréfálkozik ezen, nyilván az egykori szerkesztők mindig valami másik asztalt mutattak a jelölt kollégáknak, de a „Mikszáth asztala”-fogalom évtizedekig kísértett. Később, Pesten, újra lesz asztaluk, de azt már vidám társaság fogja körülvenni. A Pósaé irodalomtörténetileg híresebb lesz.

Pósa Mikszáthot „Az Én Újságom”-ban így búcsúztatta:

Mondok nektek egy dalt,
Mikszáth Kálmány meghalt. . .

Ez a gyermekeműl szerzett rím e sorok íróját, noha még kisgyermek volt, megmosolyogtatta, „mondhatta volna szebben is”. Ha Pósa egy kicsit tünődik, jobb rímet kovácsolhatott volna a Mikszáth, különösen a Kálmán névre. A fájdalom azonban mindenképpen őszinte volt, Pósa nemcsak a nagy író, hanem volt iskolatársát, a szomszéd vármegye szintén szegénysorsból származó fiát gyászolta.

E sorok írójának volt alkalma az özvegygel Mikszáthról beszélni. Mint író, természetesen igen nagyra tartották, mint embert szerették. Kedvelték a közvetlenségét, egyszerű modorát, jókedélyét, emberségét. A múlt század végén s e század elején híres irodalmi „asztal” volt a Pósa-asztal. Mikszáthnak is volt „asztala”, az ún. István szoba az István főherceg szálló étterme mellett, de az már a Pósa asztal virágzásakor elnéptelenedett. Ha olykor Pósaék jelenlétében Mikszáth valami kis történetet mondott, a szervezőnek és szerkesztőnek kiváló Pósa rácsapott: „Írd meg nekem, Kálmán. . .”

– Sok ez nekem – felelte Mikszáth –, vedd át valamelyikemet.

– Mikszáth halálakor Az Én Újságomban Krasznahorka – Mikszáth fordításában, Gyönyörű erdőcske – regéjét közölte Pósa. Krasznahorka helyesebben így hangzanék magyarul: Szép hegyecske, Gyönyörű hegy.

Egyszer, tréfásan, Mikszáth meg Pósa valamiféle rokonságot próbált, egymás közöttit, megállapítani. Mikszáth ezzel fejezte be:

– Pápistával még menne, de luteránus és kálvinista együtt. . . ?

Elnevette a végét.